

Бажан О.Г.

**Депортації народів Криму
в роки Другої світової війни
через призму документів
радянських спецслужб**

Перші об'єктивні та неупереджені історичні наукові розвідки, присвячені темі депортацій народів Криму у період Другої світової війни, з'явилися в Українській РСР та Російській Федерації на хвилі “горбачовської перебудови”, а саме наприкінці 1980 — на початку 1990-х років. Проте чи не найпершу спробу висвітлити політику репресій щодо населення Кримського півострова здійснив російський історик О. Некрич. У своїй книзі “Покарані народи”, яка побачила світ у 1978 році в Нью-Йорку, автор не тільки відтворив механізм обмежувально-репресивних заходів радянської влади щодо кримських татар в 1944 році, а й розкрив становище депортованого народу в умовах спецпоселень¹. Дослідницькі пошуки з історії депортацій населення Криму на рубежі 1980–1990 років були продовжені в працях М. Бугая, В. Барана, М. Губогло, В. Земскова, О. Кокуріна, Т.Павлової та інших російських та українських вчених. Висока наукова вартість цих досліджень полягала в тому, що вперше до наукового обігу була введена значна кількість документів, які раніше були закриті для дослідників (Окрема папка політбюро ЦК КПРС, колекція документів ГУЛАГа та ін.)².

Упродовж останнього десятиліття ХХ ст. — початку ХХІ століття значний вклад у розробку теми репресій сталінського керівництва щодо національних меншин Криму (німців, греків, татар) в роки Великої Вітчизняної війни здійснили В.Брошеван, М. Вилцан, В. Возгрін, О. Габриелян, С. Єфимов, В. Зарубін, Ю. Зінченко, Д. Омельчук, В. Реппенінг, А.Наберухін, П.Тигліянц³.

Відаючи належне значному науковому доробку українських та зарубіжних вчених і краєзнавців у сфері вивчення депортацій населення Криму за етнічною ознакою в роки Другої світової війни, зазначимо, що на сьогодні у вітчизняній історіографії залишаються ряд дискусійних питань, які потребують свого вивчення. Відсутність достатньої кількості архівних джерел, породжує різного роду інтерпретації фахівців з пострадянських країн щодо причин та суті депортацій народів Криму в ході німецько-радянської війни 1941–1945 років⁴. Цілком погоджуємося з думкою кандидата історичних наук Рустема Хаялі, який стверджує, що одним з складних питань зазначеної тематики є суттєве розходження кількості виселеного населення з Криму під час військового протистояння СРСР та Німеччини⁵. Заповнити прогалини у дослідженні теми депортації народів Криму в 1940-х роках дозволяють оперативні матеріали органів НКВС, що здійснювали репресивні заходи в згаданий період. Виявлене автором статті в Державному архіві Служби безпеки України листування наркома внутрішніх справ Кримської АРСР майора держбезпеки Г. Каранадзе з народним комісаром внутрішніх справ СРСР, Генеральним комісаром держбезпеки Л. Берія, аналіз інших документальних матеріалів радянських спецслужб дають можливість не тільки з'ясувати механізм здійснення політичних репресій на півострові, а й відтворити хронологію, обставини, кількісні параметри депортацій кримських татар, німців, вірмен, греків, болгар, італійців, турків на різних етапах Вітчизняної війни.

Факти свідчать, що з перших днів війни на півострові розпочалися арешти за наперед підготовленими списками "сумнівних" осіб. До числа "неблагонадійних" органами НКВС було віднесено громадян, які були раніше репресовані за політичними мотивами, а також представники так званих "нелояльних народів" — німці, болгар, італійці та румуни. Так в "Спецповідомленні про хід операції по вилученню ворожих елементів у Кримській АРСР", датованому 6 вересня

1941 року, нарком внутрішніх справ Кримської АРСР Г. Каранадзе повідомляв начальника 2-го управління НКВС СРСР, комісара державної безпеки 3 рангу Федотова про те, що з початком нападу Німеччини на Радянський Союз внаслідок “чистки оборонних об’єктів... від соціально-чужого і політично підозрілого елемента” заарештовано 370 осіб (у містах — 200 чол., а в селах 170 чол.)⁶. Найбільш чисельною групою серед затриманих були німці — 198 особи (на 10 вересня кількість заарештованих осіб німецької національності зростає до 225 чол.⁷). Їм поступалися росіяни — 104 особи; татари — 22 особи; євреї — 19; болгари — 7; поляки — 4; румуни — 3; греки — 3 (на першу декаду вересня 1941 року в тюрмах НКВС перебувало 10 греків⁸; іранці — 3; італійці — 2; угорці та австрійці — 2; чехи — 1.

Дані щодо розподілу обвинувачень висунутих заарештованим виглядали таким чином:

1. Шпигунство на користь Німеччини — 28.
2. — ’ — ’ — ’ — ’ — ’ — Туреччини — 10.
3. — ’ — ’ — ’ — ’ — ’ — Японії — 15.
4. — ’ — ’ — ’ — ’ — ’ — Італії — 2.
5. — ’ — ’ — ’ — ’ — ’ — Румунії — 2.
6. — ’ — ’ — ’ — ’ — ’ — Ірану — 3.
7. Терор та терористичні наміри — 11.
8. Диверсії — 4.
9. Повстанство — 7.
10. Шкідництво та саботаж — 3.
11. Дворушництво — 9.
12. Панікерська пронімецька агітація — 276.

На основі статистичних матеріалів НКВС Кримської АРСР поданих в Москву можна стверджувати, що на характері обвинувачень, висунутих затриманим, суттєво позначились обставини надзвичайного стану. Переважну частину заарештованих жителів півострова було звинувачено у пронімецьких настроях та шпигунстві на користь держав-сателітів III Рейху. Так, наприклад, у звіті наркома внутрішніх

справ Криму Г. Каранадзе повідомлялося про успішне завершення агентурної справи “Шакали” (мала на меті нейтралізацію антирадянського угруповання з числа колишніх куркулів), розгром фашистських груп у Сімферопольському районі, ліквідацію троцькістської групи на оборонному заводі № 201 міста Севастополя.

Стрімкий наступ фашистських військ змусив центральний апарат НКВС СРСР в серпні 1941 року прийняти рішення про негайну евакуацію всіх заарештованих кримчан до Іркутська. Разом з репресованими до Іркутської тюрми прибула і група слідчих на чолі з начальником слідчого відділення ЕКО НКВС Криму молодшим лейтенантом держбезпеки Голкіним, яка отримала наказ в найкоротші терміни завершити слідчі дії і належним чином оформити справи для направлення їх до суду. Проте розгляд справ на 390 ув'язнених затягнувся до березня 1942 року. Причиною затягування слідства начальник слідчого відділення ЕКО НКВС Криму Голкін мотивував “відсутністю належної документації антирадянської діяльності, що проводилась обвинуваченими, в результаті чого необхідно було активно займатися внутрікамерною агентурною роботою, що природно відволікало від безпосередньо слідчої роботи”⁹. Аргументи щодо невиконання завдання у визначений строк, наведені Голкіним у “Доповідній записці про проведену роботу у справах ув'язнених, евакуйованих в Іркутську тюрму” на ім'я народного комісара внутрішніх справ Кримської АРСР Г. Каранадзе є ще одним підтвердженням думки про те, що радянська влада в початковий період війни здійснювала репресії у превентивному порядку. Відсутність доказів у антирадянській агітації, причетності до агентури іноземних розвідувальних та контррозвідувальних органів переважної частини заарештованих жителів півострова не завадила слідчим на 13 березня 1942 року оформити справи на 351 чол. для передачі в суд та Особливу нараду при НКВС СРСР.

Одночасно з “викриттям антирадянських та підозрілих елементів” на початку війни в Криму набули поширення й “етнічні чистки”. У відповідності з постановою союзного уряду від 15 серпня 1941 року було розпочато суцільне виселення німецького населення Кримської АРСР до Орджонікідзевського краю¹⁰. Перший етап операції по виселенню німців з місць їх проживання тривав з 15 по 22 серпня 1941 року. З обставинами депортації радянських німців з півострова знайомить доповідна записка наркома внутрішніх справ Кримської АРСР Г. Каранадзе, надіслана секретарю Кримського обкому ВКП(б) Булатову на початку вересня 1941 року. В ній, зокрема, зазначалося: “Для проведення операції по евакуації, обкомом ВКП(б) і нами (органами держбезпеки — *Авт.*) були надіслані на місця відповідальні працівники, які за участі міськкомів, райкомів ВКП(б) і ВЛКСМ та райрад з залученням партійно-радянського активу провели всю цю роботу... в основному... 22/VIII ц/р. Всього евакуйовано німецького населення та осіб, родинно пов’язаних з німцями, інших національностей (росіяни, поляки, татари одружені на німкенях і навпаки) 59744 чоловік. Всі евакуйовані були повантажені в 1299 вагонів і направлені без охорони в Орджонікідзевський край — в супроводі виділених нами, райкомами ВКП(б) і райрадами — начальників ешелонів. На кожний вагон були виділені з числа евакуйованих старости... В ряді районів евакуації підлягали цілі села та колгоспи. Для організації догляду за худобою, охорони залишеного майна та проведення поточних робіт були виділені колгоспники — росіяни, татари, євреї з суміжних колгоспів. Спочатку новина про евакуацію стривожила німецьке населення, мали місце факти відмови, панічні та провокаційні розмови (поповзли чутки: “німців повезуть морем і там всіх потоплять” — *Авт.*). Після проведеної відповідної роз’яснювальної роботи з залученням німців з числа партійно-комсомольського та радянського активу, населення розпочало підготовку до евакуації і протягом однієї доби було готове до відправки.”

Однак як стверджує М. Бугай, спираючись на свідчення самих працівників НКВС, “евакуація” німців проводилась поспіхом, із багатьма “технічними ускладненнями”: людям “забули” повідомити, куди і чому їх вивозять, скільки часу вони пробудуть у дорозі, який запас провіанту треба мати з собою¹¹. Крім того, один з спецшелонів, в якому перебували депортовані німці, 28 серпня 1941 року поблизу станції Ізобільна зазнав аварії, внаслідок чого постраждало 40 осіб.

Другий етап “евакуації” представників “неблагонадійної нації” з Криму (за планом близько 1500 осіб) органами держбезпеки було перенесено на більш пізній термін через нестачу залізничного транспорту. Згідно з офіційними даними чергова фаза операції по виселенню німців з Криму була розпочата 8 вересня 1941 року, а завершена наступного дня. Цього разу в спецвагонах, що попрямували вглиб країни, опинилось 1440 етнічних німців.

Таким чином, впродовж серпня — вересня 1941 року до Ордженікідзевського краю було депортовано 61.184 особи німецької національності¹² (історик М. Бугай у своїх наукових публікаціях наводить статистику у 65 тисяч депортованих німців¹³).

Наступна “етнічна чистка” в регіоні органами НКВС припадає на січень 1942 року після успішно проведеної Керченсько-Феодосійської десантної операції, в ході якої було витіснено німецько-румунські війська з Керченського півострова. В донесенні заступнику наркома оборони СРСР, армійському комісару 1-го рангу Л. Мехлісу від 31 січня 1942 р. нарком внутрішніх справ Кримської АРСР Г. Каранадзе рапортував: “Відповідно вашим вказівкам, нами за один день, протягом 29-го січня 1942 р., завершена операція по вилученню та виселенню італійського населення, що проживало на Керченському півострові. Виселено за межі Криму (в Казахстан — *Авт.*) 135 італійських родин, всього — 416 чол.: чоловіків — 97 чол., з них італійців — 76, жінок — 162, дітей — 154, з них італійців — 136. Всього італійців —

336 чол., росіян та інших національностей — 80 чол., що є членами родин¹⁴.”

Згодом дані про виселених італійців громадян СРСР будуть уточнені. У “Звіті про роботу НКВС Криму на Керченському півострові за період з 1 січня по 14 травня 1942 року” вказувалось вже про депортацію 138 італійських родин, чисельністю 438 чоловік¹⁵.

Услід за італійцями, упродовж 4–10 квітня 1942 року, змушені були залишити Керченський півострів і переселитися до Казахстану та Туркменської РСР 202 іноземно-підданих греків та турків¹⁶. Останні були зараховані органами держбезпеки в “державно небезпечні елементи” згідно директивного листа № 157 Л. Берії від 4 квітня 1942 року, в якому вказувалось Управлінню НКВС по Краснодарському краю і Керчі “негайно розпочати очищення Новоросійська, Темрюка, Керчі... від антирадянських, чужих і сумнівних елементів...”

Процесу примусового виселення з Керченського півострова “соціально-небезпечного елемента” передувала підготовча робота працівників НКВС, в ході якої протягом лютого — березня 1942 р. було уточнено списки осіб, що підлягали арешту (126 чол.) та виселенню (894 сім’ї). Брак транспортних засобів призвів до переносу операції по виселенню “ворогів радянської влади” з 10 на 11 квітня 1942 року. Сама акція “зачистки” прифронтового регіону від “неблагонадійних” тривала всього 12 годин. За короткий проміжок часу з 5 години ранку до 17.00 карально-репресивними органами було заарештовано 73 особи і виселено 779 сімей, загальною кількістю 2129 чоловік¹⁷.

Досвід масових “етнічних чисток” в Криму згодився чекістам в травні 1944 року, відразу після з звільнення півострова від гітлерівських окупантів військами 4-го Українського фронту та Окремої Приморської армії. Напередодні визволення краю від фашистів, 12 квітня 1944 року був підписаний спільний наказ наркома внутрішніх справ

СРСР Л. Берії та наркома держбезпеки СРСР В. Меркулова “Про заходи щодо очищення території Кримської АРСР від антирадянських елементів”¹⁸. Хоча кримські татари в секретному документі прямо і не згадувалися, разом з тим, під поняттям очищення території Криму від “зрадників Батьківщини і запродавців, активних пособників і ставлеників німецько-фашистських окупантів” малося на увазі нанесення удару в першу чергу по кримським татарам¹⁹. Для виконання цього завдання до Криму було направлено 5 тисяч оперативних працівників НКВС і НКДБ СРСР. Крім того, до секретної операції залучалось 20 тисяч бійців та офіцерів внутрішніх військ НКВС²⁰. Зазначена операція ретельно готувалася. Щоб пересвідчитись в цьому достатньо ознайомитися з спецповідомленнями начальника 2-го оперсектора НКВС–НКДБ СРСР в Криму І. Піяшева, начальника Феодосійського оперсектора НКВС–НКДБ СРСР в Криму Г. Бежанова, начальника Сімферопольського оперсектора НКВС–НКДБ СРСР в Криму І. Шередеги, які наприкінці квітня –на початку травня 1944 року інформували керівництво НКВС –НКДБ щодо національного складу окремих районів Криму²¹. На далі всі крапки над “і” розставила постанова Державного Комітету Оборони СРСР “Про кримських татар” від 11 травня 1944 року, підписана Й. Сталіним. Згідно з нею ДКО СРСР постановив: “1. Всіх татар виселити з території Криму і поселити їх на постійне проживання як спецпоселенців в районах Узбецької РСР. Виселення покласти на НКВС СРСР. Зобов’язати НКВС СРСР (т. Берія) виселення кримських татар закінчити до 1 червня 1944 року”²². Водночас, керівництво НКВС та НКДБ СРСР вважало за можливе закінчити всю операцію по депортації кримських татар достроково до 18–20 травня. Причому, взяті на себе підвищені були повністю ними виконані. Згідно з графіком операція по “детатаризації” Криму мала розпочатися рано-вранці 18 травня. Проте, як стверджують очевидці в окремих селах та містах (м.Сімферополь, с. Ак-баш (Акмечетський район та ін.) акція

виселення корінного населення набула обертів пізно ввечері 17 травня²³. Вже 20 травня 1944 року заступник наркома внутрішніх справ СРСР І. Серов та заступник наркома держбезпеки СРСР Б. Кобулов доповідали вищому партійно-державному керівництву про те, що запланована операція по депортації кримських татар закінчена о 16 годині 20 травня. В ході її було депортовано 180.014 чоловік. Якщо врахувати кількість мобілізованих Головним управлінням формування Червоної Армії, спецконтингенту, направленою на провідні промислові об'єкти країни, то загальна кількість вивезених татар становила 191.044 особи²⁴.

Перші 7 ешелонів із кримськими татарами прибули до Узбекистану 1 червня 1944 року, наступного дня — 24; 5 червня — 44; 7 червня — 54 ешелони. 8 червня керівництво НКВС Узбекистану повідомило наркома НКВС Л. Берію про те, що прийняття ешелонів із спецпоселенцями з Криму закінчено. Усього до Узбецької РСР було депортовано 35.275 сімей кримських татар. Географія розселення виглядала так: Ташкентська — 56641, Самаркандська — 31604, Андижанська — 19773, Ферганська — 16096, Наманганська — 13431, Кашкадар'їнська — 10012, Бухарська — 4047 чоловік. Переважну більшість кримських татар направлено в колгоспи (87116), радгоспи (30315), інші поповнили підприємства та новобудови (34173). Проте проблему працевлаштування виселених вдалося розв'язати лише трьома роками поспіль. На 1948 р. в промисловості та сільському господарстві працювало 74097 спецпереселенців, але при цьому здебільшого не враховувалися їх професійні навички²⁵.

Одночасно з виселенням з Криму татар, у відповідності з постановою ДКО СРСР за № 5984/сс від 2 червня 1944 року, підлягали виселенню “німецькі посібники з числа греків, вірмен²⁶ та болгар”. Упродовж декількох червневих днів 1944 року органами НКВС були виселені на спецпоселення в Гур'євську, Молотовську, Свердловську, Кемеровську області та в Башкирську АРСР всі сім'ї, проживаючих в Криму греків,

вірмен та болгар в кількості 37455 осіб (з них: греків — 16006 чол.; вірменів — 9821; болгар 12628)²⁷.

Депортація народів Криму в роки Другої світової війни надто негативно позначилась на окремих галузях господарства півострова, а саме на садівництві, виноробстві, тютюнництві, вівчарстві. Якщо у 1940 р. врожайність винограду в Криму становила 42,2 ц із га, фруктів 50,6 ц з га, то у 1953 р. відповідно винограду — 12 ц, фруктів — 20 центнерів. Значний прорив в економіці регіону відбувся лише з приєднанням в лютому 1954 р. півострова до складу УРСР. Проте соціальні, правові проблеми репресованих народів Криму ще потребують свого остаточного вирішення ще й досі майже через 60 років після закінчення Другої світової війни.

Примітки:

¹ *Некрич А.* Наказанные народы. — Нью-Йорк, 1978.

² *Бугай Н.Ф.* К вопросу депортации народов СССР в 30-х — 40-х годах // История СССР. — 1989. — № 6. — С. 135–144; *його ж:* Депортация крымскотатарского народа в 1944 году // Укр. іст. журн. — 1992. — № 1. — С. 29–43; *його ж:* 40-е — 50-е годы: последствия депортации народов (свидетельствуют архивные документы НКВД, МВД СССР) // История СССР. — 1992. — № 1. — С. 122–143; *його ж:* Иосиф Сталин — Лаврентию Берия: их надо депортировать (документы, факты, комментарии). — М. 1992; *його ж:* Л. Берия И. Сталину: Согласно Вашему указанию... — М., 1995; Баран В. Крим: 1944 рік. Архівні джерела про депортацію // Сучасність. — 1993. — № 8. — С. 72–78; Депортация народов СССР 1930-х — 1950-х гг. — Ч. 1. — (М. Н. Губогло, А.И. Кузнецов, Д. Н. Нахотович, Т. Ф. Павлова) / Сост. О. Л.Милова. — Документальные источники. — М., 1992; Спецпереселенцы в СССР в 1944 году, или год большого переселения (А. И. Кокурин) // Отечественные архивы. — 1993. — № 5. — С. 98–111; *Земсков В.Н.* Спецпоселенцы (по документации НКВД–МВД СССР) // Социологические исследования. — 1990 — №11. — С. 3–17; *Павлова Т.Ф.* Документы ЦГАОР СССР по истории депортации народов в 40-е — 50-е годы // Конфедерация репрессированных народов Российской Федерации. — М., 1993. — С. 64–77.

³ Брошеван В., Тыглиянц П. Изгнание и возвращение. – Симферополь, 1994; Брошеван В., Репенинг В. Боль и память крымских немцев (1941–2001 гг.). – Симферополь, 2002. – 74 с.; Возгрін В. Депортація // Кримськотатарське питання. – Симферополь, 1999. – Ч. 4 (8). – С. 26–65; Вылцан М.А. Депортация народов в годы Великой Отечественной войны // Этнографическое обозрение. – 1995. – № 3. – С. 26–44; Габриелян О.А., Ефимов С.А., Зарубин В.Г., Кислый А.Е., Мальгин А.В., Никифоров А.Р., Павлов В.М., Петров В.П. Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство. – Симферополь, 1998; Зарубин В.Г. Депортация крымских греков (1944–1956 гг.) // Греки в истории Крыма. Краткий биографический справочник. – Симферополь, 1998. – С. 74–77; Зінченко Ю.І. Кримські татари: історичний нарис. – К., 1998. – С. 106–115; Омельчук Д.В. Политические репрессии против немцев Крыма // Севастополь, 2001. – 57 с.; Наберухін А.І. 1944 рік: департизація Криму // Кримські татари 1944–1994 рр. Статті. Документи. Свідчення очевидців. – К., 1995. – С. 5–17.

⁴ Галенко О. Проблеми дослідження депортацій народів Криму у роки Другої світової війни // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ. – К., 2003. – Вип. 23. – С. 97–110.

⁵ Хаяли Р. Крым в период Второй мировой войны: историография и опубликованные источники // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ. – К., 2003. – Вип. 23. – С. 86.

⁶ Про те в “Спецповідомленні про антирадянські прояви в Криму та боротьбу з ними” від 6 вересня 1941 року, надісланому наркомом внутрішніх справ Кримської АРСР Г. Каранадзе секретарю Кримського ВКП(б) Булатову, вказана зовсім інша кількість заарештованих: “Станом на 1 вересня 1941 року з початку військового нападу Німеччини на Радянський Союз за різноманітні політичні злочини проти Радянської держави в Криму заарештовано 788 чоловік, з них у містах – 513 чол. у селах 275 чоловік.” (Державний архів Служби безпеки України, Автономна Республіка Крим. – Ф. 9, спр. 30. – Арк. 87).

⁷ Державний архів Служби безпеки України, Автономна Республіка Крим (далі — ДА СБУ, АРК) – Ф. 9, спр. 30. – Арк. 104.

⁸ Там само.

⁹ Там само. – Спр. 32. – Арк. 133–135.

¹⁰ Політична історія України. XX століття. Том 4. Україна у Другій світовій війні (1939–1945). – К., 2003. – С. 173.

¹¹ Там само.

¹² ДА СБУ, АРК. – Ф. 9, спр. 30. – Арк. 101.

¹³ Бугай м. Ф. Депортації населення з України (30–50-ті рр.) // Укр. істор. Журнал. – 1990. – № 1. – С. 37.

¹⁴ ДА СБУ, АРК. – Ф. 9, спр. 32. – Арк. 317.

¹⁵ Там само. – Спр. 49 – ФПІ. – Т. 3. – Арк. 100.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. – Спр. 32. – Арк. 150

¹⁸ Губогло М.Н., Червоная С.М. Крымскотатарское национальное движение. Том. Документы, материалы, хроника. – М., 1992. – С.42–43.

¹⁹ Як стверджує дослідник О. Романько в книзі “Мусульманські легіони у Другій світовій війні” (М., 2004. – С. 232) кримськотатарські добровольці загальною чисельністю 15–20 тисяч чоловік входили до складу 14 рот самооборони; 8 батальйонів допоміжної поліції порядку, 1 гірсько-егерського полку (згодом бригади); 1 бойової групи Східно-тюрського з’єднання СС; а також — в якості “добровільних помічників” — 35-ї поліцейської гренадерської дивізії СС.

²⁰ Отечественные архивы. – 1993. – № 5. – С. 101.

²¹ ДА СБУ. – Ф. 13, спр. 491, т. 3. – Арк. 37–39, 58, 202–203.

²² Губогло М.Н., Червоная С. М. Вказ. праця. – С. 44–46.

²³ Возгрін В. Депортація // Кримськотатарське питання. – 1999. – Ч. 4(8). – С. 34.

²⁴ Йосиф Сталин — Лаврентию Берии: “Их надо депортировать...”: Документы, факты, комментарии / Сост. Н. Ф. Бугай. – М., 1992. – С. 138–139.

²⁵ Хаялі Р. І. Кримськотатарський народ в умовах депортації. Автореферат на здобуття ступеня кандидата історичних наук. – Запоріжжя, 2000. – С. 8.

²⁶ Вірменському населенню Криму інкримінувалось співробітництво з німецькою окупаційною владою через участь окремих його представників у так званих “вірменських комітетах”. Організація першого “вірменського комітету” у м. Сімферополі припадає на початок 1942 р. Як зазначалось в доповідній записці начальника Управління контррозвідки НКО “СМЕРШ” 4 Українського фронту генерал-майора Ковальчука від 2 травня 1944 р. на ім’я заступника комісара держбезпеки СРСР Б. Кобулова та заступника народного

комісара внутрішніх справ СРСР І. Серова: “Ідейним натхненником та організатором цього комітету є генерал Дро, який прибув разом з емігрантом Арутуняном в Крим, за завданням німецьких розвідорганів налагодив зв’язок з місцевими вірменськими дашнаками і через них створив комітет спочатку у м. Сімферополі, а потім в інших районах республіки, причому для маскуванню ці комітети часто-густо фігурують під назвою вірменських громад. Організація вірменських комітетів проводилась під лозунгом об’єднання всього вірменського населення Криму для захисту інтересів вірмен, однак вся практична діяльність цих комітетів була націлена на боротьбу з радянською владою. З цією метою німецькими розвідорганами перед “комітетами” поставлені завдання: а) створення з контингенту військовополонених — вірмен національних легіонів для боротьби з радянською владою; б) відбір та підготовка агентури в спеціальних школах для закидання в наш тил з диверсійно-розвідувальними цілями; в) активна допомога німецьким розвідувальним і політичним органам у справі виявлення патріотично налаштованих людей та партизан.

З числа військовополонених – вірмен, при активному сприянні “вірменських комітетів” був сформований вірменський легіон, очолюваний колишнім лейтенантом Червоної Армії військовополоненим Саркісяном Нориком, який брав участь в боротьбі з партизанами Криму. (ДА СБУ, Автономна Республіка Крим. – Ф.9, спр. 27. – Арк. 22.).

²⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 24, спр. 3614. – Арк. 7–8.